

УДК 159.9:316.62

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-6>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДИХ ВІРЯН

Ксенія Гавриловська

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна, 10008
e-mail: levkonია23@gmail.com*

Діана Щербач

*Житомирський державний університет імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна, 10008
e-mail: diana.diana22080@gmail.com*

У статті розглянуто особливості взаємозв'язку між рівнем релігійності особистості та її схильністю підтримувати тоталітарні політичні режими. Нині в суспільстві активізується обговорення проблеми можливого встановлення політичної диктатури. Ідея щодо зв'язку між схильністю до підтримки тоталітаризму та рисами особистості виникла ще на початку минулого століття. Теоретичний аналіз дає змогу назвати такі риси особистості, що відносяться до психологічних чинників установаження тоталітарного режиму: самотність, безпорадність, відчуття власної нікчемності, прагнення до захисту, до влади через ідентифікацію з диктатором. Особистість прагне розв'язати внутрішні конфлікти й отримати почуття безпеки та гармонії з оточенням. Джерела тоталітаризму вкорінені у політичній свідомості особистості. Політична свідомість визначає політичну поведінку та політичну активність особистості. Політична активність відображає рівень залученості особистості у політичне життя країни. Сучасна молодь не прагне себе проявляти в активній політичній діяльності. Політична свідомість зазнає значних змін під впливом релігії. Релігія є активно залученою до політичного життя. Існує спорідненість глибинних засад тоталітарних та релігійних ідеологічних систем. Демократичним режимам суперечить релігійність як відданість догмі, позбавлена духовності та змісту. Справжня духовність та тоталітаризм є несумісними. Емпіричне дослідження особливостей взаємозв'язку політичної свідомості та релігійності особистості засвідчило існування тенденції до зростання схильності підтримувати тоталітарні політичні режими паралельно зі зростанням рівня релігійності. Важливим серед отриманих результатів є той факт, що сприймання образу А. Гітлера у психіці молодих вірян католицького та православного віросповідання не має чітко вираженого негативного емоційного забарвлення.

Ключові слова: політична свідомість, політична активність, релігійність, тоталітаризм, авторитарна особистість.

Нині в суспільстві активізується обговорення проблеми можливого встановлення політичної диктатури. Аналізуються, зокрема, причини виникнення цього феномену, механізми функціонування та впливу на масову поведінку, роль особистості та ситуації, можливі наслідки для масової психіки чи економіки країни тощо. Ми можемо бачити емоційно-забарвлену інформацію про діяльність відомих диктаторів, яка містить позитивне ставлення до них та періоду їх правління. Такі матеріали можуть мати за мету формування сприятливих умов для реваншу певних політичних сил. У деяких країнах після виборів до влади приходять представники ультра націоналістичних партій. Окрім того, тоталітаризм може проявлятися у запровадженні на рівні держави надмірно регламентованих

і контрольованих форм організації суспільного життя. В Україні ймовірність такого реваншу також є досить високою, тому актуальним є проведення прикладних досліджень особливостей масової політичної свідомості сучасних українців для встановлення рівня схильності вибирати тоталітарні політичні режими, а також виявлення тих психологічних особливостей особистості, які можуть сприяти чи перешкоджати такому вибору.

Політика є невід'ємною частиною нашого життя. Навіть якщо людина негативно ставиться до політики й політиків, вона все одно залучена до політичної сфери. Так, людина може приймати участь у виборах або ігнорувати їх, схвалювати дії представників державної влади чи критикувати, проявляти політичну активність чи свідомо уникати навіть перегляду політичних новин. Усе одно ми можемо говорити про те, що кожна людина має якісь знання про політику, має своє власне ставлення і час від часу проявляє активність у політичній сфері (політичні акції, вибори тощо). Усі ці аспекти відображено в політичній свідомості особистості.

Політичну свідомість ми розглядаємо як опосередковане відображення політичного життя суспільства. Рівень політичної свідомості визначає політичну поведінку та політичну активність особистості. Політична активність відображає форму залученості особистості у політичне життя країни. Особливу увагу науковців привертає проблема політичної свідомості та політичної активності молоді. Так, А. Лісневська пише про те, що рівень політичної активності може залежати від рівня соціального інтелекту [1]. Г. Циганенко визначає чинники схильності молоді до участі у громадсько-політичних рухах [2].

Для визначення типів політичної свідомості ми використали класифікацію, в основу якої покладено відношення політичних течій (групових ціннісних орієнтацій) до трьох головних сфер організації соціуму: продуктивна власність (економіка), влада (державний устрій), групове світосприйняття (культура) [3, с. 340–344].

Тоталітаризм – політична система, яка прагне встановити цілковитий (тоталітарний) контроль над суспільством і громадянами. Основоположником теорії тоталітаризму є німецька філософія Х. Арендт. Свій внесок у створення теорії авторитарної особистості зробили В. Райх, Е. Фромм, Т. Адорно, Б. Беттельгейм та ін. Серед психологічних чинників установаження тоталітарного режиму можна назвати самотність особистості, її безпорадність, відчуття власної нікчемності, прагнення до захисту, до влади через ідентифікацію з диктатором. Т. Адорно звернув увагу на релігійні аспекти тоталітаризму.

Релігія відіграє важливу роль у всіх суспільних процесах загалом. Суб'єктивним аспектом релігії є релігійність як складний, багаторівневий феномен, що визначається сукупністю релігійних властивостей свідомості, поведінки, відносин між ними. Загальною ознакою релігійності є релігійна віра. У процесі психосемантичних досліджень політичної свідомості В. Петренко зі співавторами звернули увагу на досить важливу роль релігійності особистості у визначенні її політичних орієнтацій [4].

Релігія не залишається осторонь від політичного життя країни. Значно змінюються політичні погляди віруючих. Люди намагаються здійснювати оцінку політичних процесів через призму віри. Є умови для розвитку нових нетрадиційних релігійних груп. Особливістю таких груп є харизматичний лідер, покликаний нести певну місію, він сіє зерно надії і щирих сподівань на краще майбутнє. У такі моменти рівень довіри людей значно зростає, і це дає простір для «контролю свідомості» [5]. З іншого боку, органи влади вміло можуть використовувати релігію задля власної користі. У тій чи іншій формі Церква може посилатися на певного політичного діяча, тим самим провокуючи суспільство підтримувати чи засуджувати вчинки певних осіб.

Вплив християнських церков на державну політику має тенденцію до зростання. На засіданнях парламенту народні депутати України іноді посилаються на позицію церков

під час голосування за певні законопроекти. Релігійні організації беруть участь у численних громадських радах. Уряд часто підтримує їхні пропозиції та ініціативи і представляє таку співпрацю як відповідь на запит суспільства. Окрім того, можемо спостерігати взаємодію праворадикальних та релігійних правих угруповань, які виступають проти гендерної політики, на захист «традиційних християнських цінностей» та «традиційної сім'ї».

Спорідненість ідеологічного складника тоталітарних політичних систем із релігійним світосприйняттям виявляється через наявність фундаментальних структур міфологічного типу, через спільність своєрідної месіанської ідеї справедливого царства і загального миру, ідей індивідуального та колективного спасіння з відповідними механізмами досягнення мети, в особливостях відправлення політичних культів, які мали типові ознаки культів релігійних, а також через схожість тоталітарних ідеологій з «еретичними» системами в межах традиційних релігійних вірувань. Існує спорідненість глибинних засад взаємодії тоталітарних та релігійних ідеологічних систем, тому в зазначеному ракурсі ретроспекція осмислення тоталітаризму та авторитаризму має не лише теоретико-методологічне значення, а й виступає одним із чинників створення передумов подолання негативних наслідків їхнього впливу в усіх сферах суспільного життя посттоталітарних країн [6].

О. Богданова аналізує світоглядні та організаційні риси, що визначають конфлікт або конгруєнцію певної релігії з демократією і називає п'ять світоглядних і три організаційні характеристики релігії, що пояснюють умови її конгруєнції та конфлікту з демократією. Так, релігія перебуватиме з демократією у конфлікті в тому разі, якщо її світоглядній системі властиві: фаталізм; наперед визначеність особистості й спасіння людини; приватний шлях до спасіння; догматизація; сприйняття релігійної організації як посередника між людиною і Богом; і якщо її організаційним формам притаманні такі риси: церква є структурою політичного ладу, покликаною легітимізувати політичних гравців; віруючі організовані у пасивні аудиторії, а не громади; духовенство ієрархічно організоване і започаткування релігійних осередків можливе тільки з дозволу вищого духовництва. Таким чином, узгоджується з демократією релігійність як згуртованість і духовність (домінування ідеалів над матеріальними інтересами), а конфліктує релігійність як відданість догмі та приналежність до ієрархічної структури [7].

П. Мельник уважає, що поняття «духовність» та «тоталітаризм» є несумісними. Це означає, що у християнина, носія духовності, не може бути смутку, відчаю, розпачу, проблем, у нього не може бути ворогів, неприємлів, чужих. Позбутися зверхності стосовно ближнього, подивитися на нього знизу, зректися себе – ось головні засоби подолання і відходу від традиції смерті та набуття традиції безсмертя [8].

Отже, існує спорідненість глибинних засад тоталітарних та релігійних ідеологічних систем. Демократичним режимам суперечить релігійність як відданість догмі, позбавлена духовності та змісту. Справжня духовність та тоталітаризм є несумісними.

Мета дослідження: виявити особливості політичної свідомості молодих осіб із різним рівнем релігійності.

Гіпотеза дослідження. Існує взаємозв'язок між рівнем релігійності та схильністю до підтримки тоталітарних політичних режимів. Чим вищий рівень релігійності, тим нижчою буде схильність до підтримки тоталітарних політичних режимів. Образ тоталітарного лідера А. Гітлера у свідомості віруючих має негативне емоційне забарвлення.

Вибірку становили 30 осіб юнацького віку (18–23 роки). Із них 15 осіб католицького віросповідання і 15 осіб – православного. Дослідження проводилося у смт Пулини, де проживає значна кількість етнічних поляків, що зберігають свої традиції. Також у містечку тривалий час співіснують поряд дві великі релігійні громади: католики та православні.

Усі досліджувані ідентифікують себе віруючими, дотримуються релігійних обрядів, регулярно відвідують недільні служби.

Дослідження проведено у чотири етапи.

На першому етапі було проведено політонічний тест Е. Мачуського для виявлення політичних симпатій. На другому етапі було проведено методика О. Сучкової для виявлення рівня релігійності особистості. На третьому етапі дослідження було проведено якісний аналіз і порівняння результатів двох методик. На четвертому етапі дослідження використано асоціативний експеримент для дослідження психосемантичних характеристик образу тоталітарного лідера А. Гітлера. Для обробки результатів асоціативного експерименту використано контент-аналіз.

Результати дослідження типів політичної свідомості. Найбільшу кількість відповідей (40%) отримав напрям «конституційна демократія» (інтернаціонально-авторитарний лібералізм). Люди, які схиляються до такого вибору, є поборниками особистісної свободи, прибічниками законності та міцної влади, не надають значення національним особливостям. Суто тоталітарні рухи «комунізм» і «фашизм» вибрали 20% досліджуваних вірян. Фактично це означає, що кожен п'ятий з опитаних нами молодих вірян має схильність підтримувати тоталітарні політичні режими.

Результати дослідження рівня релігійності. При обробці результатів дослідження виявилось, що 53% досліджуваних мають високий рівень релігійності, 47% – середній рівень.

За результатами якісного аналізу ми не можемо стверджувати існування чіткої залежності між типом політичної свідомості та рівнем релігійності. Готовність до підтримки недемократичних режимів ми зафіксували у 15 (50%) досліджуваних. Із них 10 осіб (67%) мають високий рівень релігійності, а п'ять осіб (33%) – середній рівень. Готовність підтримати суто тоталітарні політичні режими (комунізм, фашизм) ми виявили у шести опитаних (20%). Тобто ми можемо говорити лише про існування тенденції до зростання схильності підтримувати тоталітарні політичні режими разом зі зростанням рівня релігійності.

Контент-аналіз результатів асоціативного експерименту. У результаті проведеного дослідження було отримано 139 слів-асоціацій. Після аналізу за критерієм характеру емоційної забарвленості їх було поділено на дві основні групи: емоційно позитивні та емоційно негативні.

Слів-асоціацій, що несуть позитивний емоційний заряд, нараховано 29 (21% від загальної кількості). Дана категорія об'єднала такі асоціації, як «геній», «сила», «оратор», «велич», «повага», «авторитет». Зазначені асоціації мають найбільшу частоту вибору серед досліджуваних. Отже, позитивні аспекти сприймання А. Гітлера пов'язані з його лідерськими якостями. Цікавими є слова «Німеччина» та «народ», які свідчать про симбіоз у масовій політичній свідомості лідера та маси.

Слів-асоціацій, що несуть негативний емоційний заряд, нараховано 106 (79% від загальної кількості). Дана категорія об'єднала такі асоціації, як «смерть», «війна», «зло», «фашизм», «страх», «геноцид». У свідомості віруючих згадані слова описують, по суті, внесок Гітлера в історію людства. Можна припустити, що він сприймається як людина із сильними лідерськими якостями, але негативними результатами діяльності для всього людства.

Із категоріального аналізу ми виключили слово «націоналізм», що набрало чотири вибори. Назва цієї політичної течії є умовно нейтральною, а ми не ставили за мету аналізувати емоційно нейтральні слова-асоціації.

Співвідношення емоційно позитивних та емоційно негативних слів-асоціацій на слово-стимул «Адольф Гітлер» є таким: 79% – негативних, 21% – позитивних.

Важливим серед отриманих результатів є той факт, що сприймання А. Гітлера не має чітко вираженого негативного емоційного забарвлення, як ми того очікували. Серед виділених найбільш значимих асоціацій можна побачити ознаки захоплення цією персоною. Можна зробити припущення, що віруючі таким чином проявляють риси «авторитарної особистості» (за Т. Адорно), хоча й незначною мірою.

Отже, за результатами проведених досліджень ми не можемо стверджувати про існування чіткого взаємозв'язку між типом політичної свідомості та рівнем релігійності. Готовність до підтримки тоталітарних режимів ми зафіксували у 20% досліджуваних вірян. Майже той самий показник (21%) ми отримали після контент-аналізу результатів асоціативного експерименту, коли визначали вагу емоційно позитивних асоціацій на слово-стимул «Адольф Гітлер». Тобто ми можемо говорити про існування тенденції до зростання схильності підтримувати тоталітарні політичні режими паралельно зі зростанням рівня релігійності. Можливо, це пов'язано не просто з рівнем релігійності, а й і з рівнем духовності, який виміряти ми поки що не можемо. Крім того, невеликий обсяг вибіркової сукупності не дає нам права робити глобальні висновки.

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження не підтвердилася. Існує тенденція взаємозв'язку між високим рівнем релігійності та схильністю до підтримки авторитарних політичних режимів. Є необхідність продовжувати дослідження у цьому напрямі.

Перспективою подальших досліджень є отримання більш обґрунтованих результатів шляхом збільшення вибіркової сукупності, включення до неї і тих осіб, які себе ідентифікують як невіруючі. Асоціативний експеримент дає змогу провести в подальшому факторний аналіз особливостей сприймання тоталітарного політичного лідера. Також зі збільшенням обсягу вибіркової сукупності ми отримаємо можливість для використання методів математичної статистики, що є важливим для формулювання обґрунтованих висновків дослідження.

Список використаної літератури

1. Лісневська А.О. Рівень соціального інтелекту як фактор політичної активності студентської молоді. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія «Психологічні науки»*. 2003. Вип. 21.
2. Циганенко Г. Чинники схильності молоді до участі в політичних організаціях. *Соціально-психологія*. 2007. № 3. С. 47–57.
3. Щекин Г.В. Социальная теория и кадровая политика : монография. Киев : МАУП, 2000. 576 с.
4. Петренко В.Ф. Основы психосемантики ; 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 480 с.
5. Богдановський І.В. Маніпуляція і контроль свідомості як основні механізми соціально-психологічного впливу на адептів нетрадиційних релігійних об'єднань. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Філософія. Культурологія»*. 2010. № 1. С. 111–117.
6. Сідоркіна О.М. Ідеологія тоталітаризму та релігійна свідомість: риси та коріння змістовної спорідненості. *Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету*. 2005. Вип. 13. С. 88–99.
7. Богданова О.В. Можливість поєднання релігійності та демократичності суспільства: світоглядні й організаційні аспекти (на прикладі США). *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Соціологічні науки»*. 2006. Т. 58. С. 22–27.
8. Мельник П. Духовність як відхід від тоталітаризму. *Труди Київської духовної академії*. 2014. № 14. С. 140–144.

FEATURES OF THE POLITICAL CONSCIOUSNESS OF YOUNG BELIEVERS

Kseniia Havrylovska

*Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine, 10008
e-mail: levkonია23@gmail.com*

Diana Shcherbach

*Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine, 10008
e-mail: diana.diana22080@gmail.com*

In the article the peculiarities of the relationship between the level of religiosity of person and its tendency to maintain totalitarian political style. Nowadays the society activates problem discussion of the possible establishment of a political dictatorship. The idea of a connection between the tendency to support totalitarianism and personality traits emerged early in the last century. Theoretical analysis allows to call such personality traits related to psychological factors of establishing a totalitarian regime: loneliness, helplessness, feelings of worthlessness, the desire to protect, to power through identification with the dictator. The person seeking to resolve internal conflicts and gain a sense of security and harmony with the environment. The sources of totalitarianism were rooted in the political consciousness of the personality. Political consciousness determines the political behaviour and political activity of the individual. Political activity reflects the level of involvement of personality in the political life of the country. Today's youth does not seek to prove themselves in political activity. Political consciousness is undergoing significant changes under the influence of religion. Religion is actively involved in political life. There is a kinship of the deep foundations of the totalitarian ideological and religious systems. Democratic regimes is contrary to religion as the devotion to the dogma, devoid of spirituality and content. Real spirituality and totalitarianism are incompatible. An empirical study of the features of interrelation of political consciousness and religious identity showed a tendency to increase the propensity to maintain totalitarian political regimes in parallel with the increasing level of religiosity. Important among the obtained results is the fact that the perception of the image of Hitler in the psyche of young believers of the Catholic and Orthodox faith has no explicit negative emotional colour.

Key words: political consciousness, political activity, religion, totalitarianism, authoritarian personality.